

УДК 340.5.153

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.41>

Воробей П.А.

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права, процесу і криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0003-2470-1 920*

Драган О.В.

*доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального права, процесу і криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-5696-6360*

СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 236 КК УКРАЇНИ

*«..Отак і ми йдемо у XXI століття.
Над нами озонова дірка, під нами отруєні
грунтові води. Купив екологічну карту
України – плямиста, як саламандра, вже
ж нема де жити на цій землі. Все в завалах
сміття, брухту, ядерних відходів, руйнівних
енергій духу і болячок тіла, в суцільних
зонах екологічного лиха».
Костенко Л. Записки українського
самашедшого [1].*

Вступ. Наведена на початку статті цитата яскраво відображує незадовільний екологічний стан в нашій країні. У зв'язку із військовим станом усі зусилля держави спрямовано на вирішення інших актуальних питань, тому проблемам екологічного стану країни приділяється недостатньо уваги.

Разом з тим Основний Закон України, (стаття 16 Конституції України), чітко визначає обов'язки держави щодо забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території країни [2].

Огляд останніх досліджень. Сучасні вітчизняні вчені П.С.Берзін, С.Б.Гавриш, О.О. Дудоров, В.К. Матвійчук, Т.В. Корнякова та інші

у своїх працях аналізували порушення правил екологічної безпеки як кримінальне правопорушення, яке посягає на навколишнє природне середовище. Проблема кримінальної відповідальності за екологічні кримінальні правопорушення приділяли увагу Ю.Турлова та С.Муріхін. Разом з тим, тема екологічної безпеки наразі все більше обговорюється у правовій літературі. При цьому науковці мають доволі різноманітні підходи щодо розуміння суб'єктів вчинення таких кримінальних правопорушень. Тому ця проблема підлягає додатковому розгляду у контексті не лише євроінтеграції, але й національної безпеки та міжнародного права.

Метою і завданням дослідження є необхідність аналізу суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК з врахуванням сучасних реалій. Оскільки навколишнє природне середовище знаходиться під захистом як національного, так і міжнародного законодавства, досліджується також практика Європейського суду з прав людини з цих питань.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових праць вказаних вище вчених свідчить, що проблеми, які передбачені ст. 236 КК Укра-

їни [3], досліджувалися в переважній більшості до внесених згідно із Законом № 2069-VIII від 23.05.2017 року до цієї статті значних змін [3]. У Кримінальному кодексі України норми про кримінальну відповідальність за злочини проти довкілля передбачено у VIII розділі Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля», назва якого наразі із змінами, внесеними згідно із Законом №2617-VIII від 22.11.2018 [3].

Пленум Верховного Суду України у своїй постанові від 10 грудня 2004 року № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» наголосив, що злочини та інші правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [4, с. 824-826]. Відповідно до пункту 3 даної постанови, у випадках притягнення до кримінальної відповідальності за ці злочини службових осіб, котрі вчинили їх із використанням свого службового становища, їхні дії, за наявності підстав, мають кваліфікуватися також за відповідними нормами, якими передбачено відповідальність за злочини у сфері службової діяльності [4, с. 360].

Самостійною ознакою кримінального правопорушення проти довкілля є вчинення їх лише відповідним суб'єктом. Аналіз наявних наукових підходів щодо суб'єкту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК свідчить про існування дещо різних поглядів.

В. І. Антипов вважає, що суб'єктом цього злочину можуть бути працівники організацій, на яких чинними інструкціями або пра-

вилами, відповідними розпорядженнями або у зв'язку з їх службовим становищем, покладена відповідальність за додержання порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки [10, с.525];

С. Б. Гавриш стверджує, що суб'єктом цього злочину виступає службова особа, відповідальна за проведення екологічної експертизи і дачу дозволу на будівництво й експлуатацію підприємства й інших виробничих об'єктів без необхідної перевірки [11, с.633];

О. О. Дудоров зауважує, що суб'єкт злочину спеціальний. Це особа на яку покладено правовий обов'язок дотримуватися відповідних приписів законодавства щодо порядку проведення державної екологічної експертизи, правил екологічної безпеки (наприклад, працівники екологічно-експертних підрозділів МОПС, інші експерти державної екологічної експертизи, конструктори ядерних установок і джерел іонізуючого випромінювання, службові особи підприємств, установ, організацій, відповідальні за проектування, розміщення, експлуатацію певних об'єктів [12, с.723];

В. К. Матвійчук на підставі проведеного дослідження визначає суб'єктом цього злочину службову, неслужбову та приватну особу [13, с.212].

Отже, узагальнення наукових підходів провідних вчених щодо розуміння суб'єкта злочину, передбаченого ст. 236 КК України, засвідчило різноманітність думок, щодо відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з порушенням правил екологічної безпеки.

Отже, суб'єктом таких кримінальних правопорушень можуть бути і службові особи організацій, на яких покладена відповідальність за додержання порядку проведення екологічної експертизи та правил екологічної безпеки [5]. Це включає працівників екологічно-експертних підрозділів, службові особи, відповідальні за проектування, розміщення та експлуатацію певних об'єктів.

Крім того, суб'єктом вказаного кримінального правопорушення може бути і особа, яка

має спеціальний правовий обов'язок дотримуватися відповідних правил і нормативів. Такий суб'єкт має спеціалізовані знання та компетенції, що дозволяють йому адекватно оцінювати екологічні ризики і наслідки діяльності.

У деяких випадках суб'єктом може бути не лише службова особа, але й приватна особа або неслужбовий працівник, який відповідальний за виконання екологічних норм [14].

Отже, кримінальні правопорушення проти довкілля в залежності від суб'єктного складу можна поділити на наступні групи: 1) злочини проти довкілля, які вчиняються загальним суб'єктом; 2) злочини проти довкілля, які вчиняються спеціальним суб'єктом; 3) злочини проти довкілля, які можуть вчинятися як загальним, так і спеціальним суб'єктом. Склад кримінального правопорушення, передбаченого ст.236 КК України відноситься до другої групи. Друга група з точки зору суб'єктного складу включає як службових осіб (ч. 3, 4 ст. 18 КК України), так і осіб, на яких покладено обов'язок дотримуватися спеціальних правил у сфері екологічної безпеки та здійснення спеціальних видів діяльності [14].

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст.236 КК України також визнається особа, на яку покладено обов'язок проводити екологічні експертизи, а також дотримуватися правил екологічної безпеки (наприклад, працівники еколого-експертних підрозділів МЕРП, інші експерти державної екологічної експертизи, відповідальні за проектування, розміщення, експлуатацію певних об'єктів, члени приймальних комісій таких об'єктів, тощо). Експертизу проводить експерт за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, потрібні спеціальні знання (ст. ст. 242–245 Кримінального процесуального кодексу України).

Так, Верховним Судом у справі №755/4448/19 від 27.11.2019 року притягнуто до кримінальної відповідальності службових осіб юридичної особи приватного права

- директора та виконавчого директора Філії «Гаврилівський птахівничий комплекс» ТОВ «Комплекс Агромарс». Вказаних службових осіб підприємства визнано винними у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 28, ст. 236 КК [15].

Оскільки навколишнє природне середовище знаходиться під захистом як національного, так і міжнародного законодавства, розглянемо практику Європейського суду з прав людини з цих питань. [11]. Кількість справ, пов'язаних зі шкодою, що завдається людині діями чи бездіяльністю в цій галузі, які розглядаються Європейським судом з прав людини, постійно зростає. Так, у справі «*Di Sarano and others vs Italy*» (рішення ЄСПЛ від 10 січня 2012 року) [17] суд зазначив, що в контексті небезпечних видів діяльності на держави покладаються зобов'язання їх регулювати, враховуючи, зокрема, рівень потенційного ризику. Підлягає регулюванню ліцензування, операційна діяльність, безпека і нагляд за такою діяльністю. Крім того, держави повинні зобов'язати тих, хто здійснює таку екологічно небезпечну діяльність, робити практичні кроки щодо забезпечення безпеки громадян, чий життя можуть бути піддані ризику (пункт 106 рішення). Суд встановив, що прямого втручання влади Італії у права заявників не було. Проте не було вжито й заходів, необхідних для забезпечення належного збору, переробки та знищення сміття в одній із муніципальних областей. Оскільки ця діяльність є небезпечною, на владі Італії «лежало позитивне зобов'язання вжити заходів для того, щоб убезпечити житло і приватне життя людей, а також їх право жити в безпечному і здоровому довкіллі. Той факт, що італійська влада передоручила управління цим процесом третім особам, не звільняє її від цього зобов'язання» [7].

Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, а саме стаття 8, передбачає захист приватної особи від втручання влади в її приватне та сімейне

життя, житло і кореспонденцію. При цьому вона може передбачати і обов'язок здійснити певні позитивні заходи для забезпечення гарантованих прав. Так, у справі «*Dzemyuk vs Ukraine*» (рішення ЄСПЛ від 04 вересня 2014 року) [16] заявник стверджував, що його права порушені тим, що неподалік від його будинку було побудовано кладовище, у зв'язку з чим ґрунті води стали непридатними для поливу і споживання в їжу. Йшлося, зокрема, про те, що діяльність місцевої влади не відповідала наявним екологічним стандартам [6].

ЄСПЛ підкреслив, що в такій ситуації до його завдання входить оцінка того, чи вжила влада всіх розумних заходів для забезпечення захисту прав заявника за ст. 8 Конвенції. При цьому він повинен був оцінити такі фактори як відповідність національному законодавству в сфері захисту навколишнього середовища і виконання судових рішень. Європейський суд з прав людини зазначив, що якщо на національному рівні існує екологічне законодавство, порушення ст. 8 може бути встановлено у зв'язку з порушенням цього законодавства (пункти 88–89 рішення). Суд вказав, що принципи, які застосовуються до оцінки обов'язків держави в екологічних справах, загалом схожі, незалежно від того, в якому контексті розглядається справа – в плані позитивних зобов'язань або в плані «втручання органів державної влади», яке повинно бути виправдане з точки зору ч. 2 ст. 8. Наявні процедурні гарантії можуть бути визнані неефективними, а держава – винною в порушенні Конвенції в разі, якщо рішення суду, що пропонує вчинити певні дії, було проігноровано владою або залишалось невиконаним протягом значного проміжку часу. Позитивні зобов'язання покладаються на владу не тільки у випадках, коли шкода завдана безпосередньо державою,

але і коли вона була заподіяна діяльністю підприємств, що знаходяться в приватній власності [8].

Таким чином, в ЄСПЛ сформувалася чітка позиція щодо питання про роль держави в сфері охорони навколишнього природного середовища: ця сфера є важливою у свідомості суспільства, її захист становить постійний і довготривалий інтерес з його боку. Практика суду показує, що кількість справ, пов'язаних із порушеннями в сфері охорони навколишнього природного середовища, поступово збільшується. Можна спрогнозувати, що й надалі за відсутності ефективних заходів на національному рівні щодо забезпечення сприятливих умов навколишнього середовища кількість таких справ зростатиме.

Висновки. Європейський суд з прав людини розглядає саме державу як суб'єкта, безпосередньо зобов'язаного забезпечувати нормативно-правове регулювання захисту екологічних прав людини. Тому для прийняття дієвого законодавства в сфері захисту екологічних прав людини Україна повинна враховувати практику Європейського суду з прав людини у цій сфері.

Зміни, які були внесені внесені Законом від 23.05.2017 року до ст. 236 КК України, відображають ставлення в державі до даних кримінальних правопорушень, - і як наслідок, - посилення кримінальної відповідальності за порушення екологічних норм. Це включає більш суворе покарання за діяльність, яка може призвести до екологічних катастроф, підкреслюючи важливість дотримання законів, які захищають довкілля. Ця динаміка свідчить про те, що Україна продовжує розбудовувати своє екологічне законодавство у відповідності до міжнародних стандартів та з урахуванням глобальних тенденцій з охорони довкілля.

Анотація

У статті розглядаються питання суб'єкта кримінальної відповідальності за порушення прав екологічної безпеки, передбачених ст.236 КК України. Досліджується суб'єкт вказаного кримінального правопорушення з урахуванням сучасних реалій.

Акцентується увага на тому, що значна кількість виявлених заподіювачів екологічної шкоди не притягується до кримінальної відповідальності через складність доведення їхньої безпосередньої причетності до вчиненого діяння.

У статті аналізуються погляди вітчизняних вчених щодо суб'єкта кримінальних правопорушень, передбачених ст.236 КК України, приводяться приклади правових позицій Верховного суду з цього питання.

Робиться висновок про те, що аналіз вітчизняної судової практики щодо екологічних спорів дає підстави стверджувати, що нині порушення екологічних прав свобод та інтересів відбувається майже у всіх сферах відносин об'єктів навколишнього природного середовища.

Зазначається, що наше суспільство, громадяни, юридична спільнота наразі ще не надають належного значення екологічним кримінальним правопорушенням, переважно сприймаючи їх як другорядні. У той же час, у своїй постанові Пленум Верховного Суду України від 10 грудня 2004 року № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» вказав на те, що своєчасний і правильний розгляд судами кримінальних правопорушень, передбачених ст. 236 КК України, є важливим засобом захисту гарантованого Конституцією права громадян на безпечне довкілля.

Оскільки навколишнє природне середовище знаходиться під захистом як національного, так і міжнародного законодавства, наводиться також практика Європейського суду з прав людини з цих питань. Зокрема, суд у своїх рішеннях акцентує увагу на тому, що саме держави повинні зобов'язати тих, хто здійснює екологічно небезпечну діяльність, робити практичні кроки щодо забезпечення безпеки громадян, чий життя можуть бути піддані ризику.

Звертається увага на те, що кількість справ, пов'язаних із порушеннями в сфері охорони навколишнього природного середовища, в ЄСПЛ поступово збільшується. Можна спрогнозувати, що й надалі за відсутності ефективних заходів на національному рівні щодо забезпечення сприятливих умов навколишнього природного середовища кількість таких справ зростатиме. Робиться висновок про те, що в ЄСПЛ сформувалася чітка позиція щодо питання про роль держави в сфері охорони навколишнього природного середовища: ця сфера є цінністю свідомості суспільства, її захист становить постійний і довготривалий інтерес з його боку. ЄСПЛ розглядає саме державу як суб'єкта, безпосередньо зобов'язаного забезпечувати нормативно-правове регулювання захисту екологічних прав людини.

Ключові слова : екологічна безпека, суб'єкт кримінального правопорушення, службові особи, спеціальний суб'єкт, приватна особа, експертиза, навколишнє природне середовище, довкілля, практика ЄСПЛ, кримінальна відповідальність, екологічні норми, правозастосування, правотворчість.

Vorobey P.A., Dragan O.V. Subject of a criminal offence for under Article 236 of the CC of Ukraine

The article deals with the subject of criminal liability for violation of environmental safety rules provided for in Article 236 of the Criminal Code of Ukraine. The subject of the specified criminal offense is being investigated, taking into account modern realities.

Attention is focused on the fact that a significant number of identified perpetrators of environmental damage are not brought to criminal liability due to the difficulty of proving their direct involvement in the committed act.

The article analyzes the views of domestic scientists regarding the subject of criminal offenses provided for in Article 236 of the Criminal Code of Ukraine, and provides examples of legal positions of the Supreme Court on this issue.

It is concluded that the analysis of domestic judicial practice in relation to environmental disputes gives grounds for asserting that currently the violation of environmental rights, freedoms and interests occurs in almost all spheres of relations between objects of the natural environment.

It is noted that our society, citizens, and the legal community currently do not attach due importance to environmental criminal offenses, mostly perceiving them as secondary. At the same time, in its resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated December 10, 2004 No. 17 «On judicial practice in cases of crimes and other offenses against the environment» pointed out that timely and correct consideration by the courts of criminal offenses provided for in Art. 236 of the Criminal Code of Ukraine, is an important means of protecting the constitutionally guaranteed right of citizens to a safe environment.

Since the natural environment is protected by both national and international legislation, the practice of the European Court of Human Rights on these issues is also cited. In particular, the court in its decisions focuses on the fact that it is the states that must oblige those who carry out environmentally dangerous activities to take practical steps to ensure the safety of citizens whose lives may be at risk.

Attention is drawn to the fact that the number of cases related to violations in the field of environmental protection is gradually increasing in the ECtHR. It can be predicted that in the future, in the absence of effective measures at the national level to ensure favorable environmental conditions, the number of such cases will increase. It is concluded that the ECHR has formed a clear position on the issue of the role of the state in the field of environmental protection: this area is a value of the public consciousness, its protection is a permanent and long-term interest on its part. The ECtHR considers the state as an entity directly obliged to ensure regulatory and legal regulation of the protection of environmental human rights.

Key words: environmental safety, subject of a criminal offense, officials, special subject, private person, expertise, natural environment, environment, ECtHR practice, criminal responsibility, environmental norms, law enforcement, law-making.

Список використаної літератури:

1. Костенко Л. Записки українського самашедшого Ліна Костенко. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. С.22.
2. Конституція України. Закон України. *Верховна Рада України № 254к/96-ВР*. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Кримінальний кодекс України. Кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, № 25-26, с. 131. 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>
4. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. № 17 Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України 1972-2008. Харків : *ФОП Ваннарчук Н. М.*, 2008. С.572-579.
5. Андрушко П., Гончаренко В., Фесенко Є. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Київ: *Дакор*, 2008. 1428 с.
6. Дудоров О., Комарницький В. Злочини проти довкілля. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник; 2-ге вид. Київ : *ВД Дакор*, 2013. С. 355-393.
7. Case of di Sarno and Others v. Italy. Judgement of the European Court of human rights of 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-108480%22%5D%7D>
8. Case of Dzemyuk v. Ukraine. Judgement of the European Court of human rights of 10 May 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-146357%22%5D%7D>.

9. Лихогляд В. Захист екологічних прав людини в Європейському суді з прав людини. *Проблеми екологічного законодавства*. № 4-19, ч.2, с.147-151
10. Антипов С. коментар до статей 236-246. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р.; 2002. С. 521-554.
11. Баулін Ю., Гавриш С. Кримінальний кодекс України: Науково – практичний коментар за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Видання третє. Харків: ТОВ «Одисей», 2006. С. 628-633.
12. Дудоров О. Злочини проти довкілля. Науково – практичний коментар Кримінального кодексу України. Київ: *Юридична думка*, 2012. С. 720-782.
13. Матвійчук В. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього середовища: Монографія. Київ: *Національна академія управління*, 2011. 368 с.
14. Радь Т. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст.236 КК України. Київ: *Держава та регіони*, 2023. С. 248-255
URL: <http://dx.doi.org/10.32782/1813-338x-2023.4.39>.
15. Постанова Верховного Суду у справі № 755/1448/19 від 27.11.2019. Єдиний державний реєстр судових рішень.
16. Рішення ЄСПЛ по справі «*Dzemyuk vs Ukraine*» (рішення ЄСПЛ від 04 вересня 2014 року).
17. Рішення ЄСПЛ по справі «*Di Sarno and others vs Italy*» (рішення ЄСПЛ від 10 січня 2012 року).